Verkenning van Haarlemmerdijk 146
Datum beschrijving: 14 augustus 2024
Auteur: Michel van Dam
Bezoekdatum: N.v.t.

Architect: onbekend
Ontwerpjaar: onbekend
Bouwjaar: 1891 (mogelijk zeventiende-eeuwse kern)

Opmerking
Deze verkenning is gemaakt door Monumenten en Archeologie (MenA) op verzoek van het dagelijks bestuur van Stadsdeel Centrum met als doel het inventariseren van de mogelijk aanwezige monumentwaarden. Dit naar aanleiding van een aanvraag door de Vrienden Van de Amsterdamse Binnenstad (d.d. 14 februari 2024) tot aanwijzing van Haarlemmerdijk 146 tot gemeentelijk monument. Haarlemmerstraat 146 heeft een orde 2-status en ligt binnen een Rijksbeschermd stadsgezicht.
Het interieur van het pand is niet bezocht (geen medewerking eigenaren). Onderstaande beschrijving is opgesteld op basis van foto's van Funda (geraadpleegd op 14-02-2024) en eigen archief- en literatuuronderzoek.

Stedenbouwkundige context
Het pand staat in de noordelijke gevelwand van de Haarlemmerdijk, in het eerste bouwblok gerekend vanaf het Haarlemmerplein. De Haarlemmerdijk is een deel van de zeedijk langs het IJ die in de dertiende eeuw werd aangelegd door de graven van Holland. Bij de stadsuitleg van 1610 en later (het 'Nieuwe Werck') vormde de Haarlemmerdijk de ruggengraat van dit deel van de uitbreiding. Gesteggel over grondspeculatie leidt ertoe dat de percelen pas in het tweede kwart van de zeventiende eeuw bebouwd werden. In de eeuwen daarna blijft de karakteristieke aaneenschakeling van smalle huizen op diepe percelen, waartoe het pand Haarlemmerdijk 146 ook moet worden gerekend, lange tijd grotendeels onaangetast. Kenmerkend voor de Haarlemmerstraat en -dijk is het (niet altijd even spectaculaire) niveauverschil tussen het maaiveld aan de straat- en achterzijde.
In de negentiende eeuw ontwikkelde de Haarlemmerdijk zich tot een winkelstraat met een keur aan winkels en werkplaatsen. Historische foto's maken duidelijk dat deze ontwikkeling met name gevolgen had voor de begane grondzone. De zeventiende- en achttiende-eeuwse puien (waarin de entrees van de beneden- en bovenwoningen waren opgenomen) werden soms voorzien van brede uitstalkasten. Maar deze puien maakten vaker plaats voor winkelpuien, doorgaans representatief uitgevoerde exemplaren met een voor die tijd zeer moderne uitstraling. Gaandeweg de twintigste eeuw maakte deze puien op hun beurt weer plaats voor modernere exemplaren. Een ontwikkeling die ook in onze tijd nog gaande is. Het aantal historische, als in: vooroorlogse, winkelpuien is inmiddels beperkt. Het behoud van dit stedenbouwkundig patroon staat na de Tweede Wereldoorlog onder druk als gevolg van schaalvergroting en stadsvernieuwing. Karakteristiek voor deze ontwikkeling zijn het brede pand Haarlemmerdijk 164 en het witte poortgebouw op nummer 166-168, die deel uitmaken van de omvangrijke nieuwbouw aan de Nieuwe Houttuinen uit de jaren 1970.

Gebouwtype en bouwgeschiedenis in hoofdlijnen
De winkelwoning Haarlemmerdijk 146 staat op een rechthoekig grondvlak dat haaks op de staat is georiënteerd. Het voorste deel van de begane grond is onderkelderd, de achterste helft bestaat uit een

insteekverdieping met souterrain. Verder heeft het pand twee verdiepingen en een zolder onder een kap met plat waarvan de dakschilden met leisteen zijn gedekt.

Het huidige gebouw kwam in 1891 tot stand na een ingrijpende verbouwing van een ouder, waarschijnlijk zeventiende-eeuws huis. Mogelijk werden de balklagen vanaf de eerste verdieping opgevijzeld hoewel een integrale vernieuwing van deze balklagen niet uitgesloten moet worden. De nieuwe eerste verdieping werd uitgevoerd als kamer-en-suite met een rijke interieurafwerking. De zolder van dit huis werd tot volwaardige verdieping gemaakt door het verwijderen van de kap, het verhogen van de zijgevels en het vermaken van de achtergevel. Aansluitend plaatste men een mansardekap – met een vrijwel vlakke bovenzijde – zodat ook de zolder voor bewoning gebruikt kon worden. De voorgevel werd geheel nieuw opgetrokken. Wie deze verbouwing ontwierp is niet bekend. Van de verbouwing werd mogelijk alleen een plan voor de voorgevel getekend, die opmerkelijk rijker werd uitgevoerd dan het ontwerp. De pand kreeg een eclectische neorenaissance gevel die stilistisch goed past in die periode.
Uit de in 1916 door architect Ph. A. Warners gemaakte bouwtekening van de 'bestaande toestand' kan worden opgemaakt worden dat in 1891 het gehele interieur werd vernieuwd. Opdrachtgever voor de stevige verbouwing in 1891 was de weduwe van broodfabrikant C.W. Hubers ('Broodfabriek Mercurius'). Het beroep, de naam van Hubers en diens fabriek aan de Haarlemmer Houttuinen 189-191 werden – samen met attributen behorend bij Mercurius, de Romeinse god van de handel –verwerkt in één van de hoekornamenten van het zeer rijk gedetailleerde stucplafond dat in de voorkamer op de eerste verdieping werd aangebracht. De verbouwing in 1916 behelsde een nieuwe winkelpui in een sobere Jugendstil stijl en een geheel nieuwe indeling van de begane grond. Het splitlevel werd hierbij naar achteren toe verplaatst.
Het exterieur van de voorgevel werd tussen 1956 en 1971 enigszins aangetast toen de met snijwerk uitgevoerde vleugels van de dakkapel werden verwijderd. Pas in 1992 werd het pand opnieuw verbouwd. De meest noemenswaardige aanpassingen vonden toen plaats in de achtergevel (waar de vensters werden vernieuwd en de segmentbogen plaatsmaakten voor strekse bogen) en de zolder. Hier werd een deel van het vloeroppervlak en het dak opgeofferd ten behoeve van een dakterras. Vermoedelijk werd het pand na 1992 opnieuw verbouwd waarbij in de achterkamer op de eerste verdieping een keuken werd geplaatst. In dezelfde periode werd de indeling van de tweede verdieping gewijzigd, onder meer door het realiseren van een badkamer.

Architectonische verschijningsvorm
Exterieur
De twee vensterassen brede *voorgevel* telt boven de pui uit 1916, met gebogen winkelruit ter plaatse van het diepe portiek aan de rechterzijde, twee lagen die met rode verblendsteen zijn opgetrokken. Kunststenen waterlijsten, en dito blokken ter hoogte van de onder-, tussen en bovendorpels van de vensters zorgen voor een sterk horizontaal karakter. De horizontaliteit wordt subtiel benadrukt door de gedrukte diamantkopvormen waarmee de hoekblokken ter hoogte van de tussendorpels zijn uitgevoerd. Een hoofdgestel met een fors gedimensioneerde gootlijst, die visueel gedragen wordt door consoles, uitgevoerd als mascarons, sluit de voorgevel af. De centraal in de gevellijn geplaatste dakkapel is voorzien van een fors fronton waar de hijsbalk doorheen steek, het fronton wordt visueel gedragen door pilasters met verdiepte vlakken, oorspronkelijk geflankeerd door voluutvormige wangen met snijwerk. De sobere Jugendstil winkelpui is voorzien van een gebogen winkelruit ter plaatse van het portiek. De oorspronkelijke, natuurstenen penanten zijn nadien zwart geschilderd. Het portiek is voorzien van een eenvoudige granitovloer, bestaande uit een wit vlak dat door een breed, zwartblauw kader begrensd wordt. De rechterwand van het portiek is voorzien van de oorspronkelijke, uit 1916 daterende, hoge tegellambrisering. Deze is opgebouwd uit een lichtbruin veld dat ingekaderd is in een hoge groene plint en een dito lijst. Net onder deze lijst is een smalle band van soortgelijke groene tegels aanwezig. Het plafond van het portiek is vlak uitgevoerd. Verder is de band van kleine ruitjes die de pui afsluit noemenswaardig.
Alle verdiepingsvensters zijn geplaatst tussen de waterlijst en een voor het gevelvlak uitstekende lijsten. Ter hoogte van de eerste verdieping is boven de voor het gevelvlak uitstekende lijsten bouwbeeldhouwwerk aanwezig, geënt op de klassieke architectuur. Het is opgebouwd uit een driehoekig fronton dat visueel gedragen wordt door twee geprofileerde consoles, geflankeerd door vleugels met

ojiefvorm. In de twee friesen is jaar van de verbouwing werd verwerkt. Links het woord 'Anno' en rechts het jaartal '1891'. De schuifvensters met H-ramen dateren mogelijk nog uit de bouwtijd (1891).
De achtergevel kon niet worden gezien.

Interieur (nb. Op basis van foto's FUNDA)
De *begane grond* is ingericht als winkel, er lijken geen historische afwerkingen in het zicht te zijn. Op de *eerste verdieping* lijken veel interieuronderdelen uit 1891 bewaard te zijn gebleven. De indeling bestaat uit een kamer-en-suite waarvan de vloervelden lijken te zijn vernieuwd. Afgaande op de aansluiting van de vloer op de neorenaissancistische paneellambriseringen en schouwwangen gaan onder de huidige parket- of laminaatvloer de oude vloervelden schuil. De houten wandlambriseringen lijken nog uit de bouwtijd te dateren. Het in pasteltinten gepolychromeerde stucplafond in de voorkamer is opgebouwd uit een robuust, circkelvormig en rijk geornamenteerd middenornament dat omsloten wordt door vier relatief zwaar omlijstte kaders. Het rookkanaal van de stookplaats met zwart marmeren schouwmantel sluit met een geornamenteerde lijst aan op het plafond. Nabij de voorgevel en het suitekozijn bevindt zich een rechthoekig veld waarin de cirkelvorm wordt herhaald. Bij de voorgevel zijn hier de attributen zichtbaar die verwijzen naar de god van de handel, Mercurius, en de broodbakkerij die hiernaar vernoemd was. Op de meelzak die met een koord verbonden is aan de Mercuriusstaf zijn de bedrijfsnaam 'Broodbakkerij Mercurius' en de naam van de stichter 'C.W. Hubers' verwerkt. Of de Davidsster op de meelzak verwijst naar een mogelijk Joodse afkomst van Hubers of Schwarze (een naam die binnen de Joodse gemeenschap voorkomt) is vooralsnog niet duidelijk. De namen Schwarze en Hubers zijn bij het Kenniscentrum Joods Cultureel Kwartier niet bekend als joodse familienamen. (Mailwisseling kenniscentrum@jck.nl, dd. 12 en 13 augustus 2024.
Eenzelfde vlak bevindt zich bij de het suitekozijn. In het cirkelvormige ornament zijn de symbolen van de jacht verwerkt.
Het plafond in de achterkamer is iets eenvoudiger van opzet en bestaat uit één geprofileerde lijst die bij het suitekozijn en de achtergevel met een versmalde halve cirkel wordt afgesloten. Ook hier sluit het rookkanaal met een geprofileerde lijst aan op het plafond. Het is niet ondenkbaar dat onder de huidige, witte verfafwerking van het plafond een schildering schuilgaat. De zwart marmeren schouwmantel is voorzien van belegstukken van grijs/wit marmer. Tegen de achtergevel bevindt zich een modern keukenblok.
De *tweede verdieping* lijkt opnieuw te zijn ingedeeld. In hoeverre er historische elementen aanwezig zijn kan niet goed worden gezegd. Gelet op de aansluiting van het plafond op de voorgevel zal dit de vervanger zijn van het oorspronkelijke plafond, en geen verlaagd plafond.
De zolder is ingedeeld in een kamer aan de voor- en achterzijde, die middels een gang langs het dakterras (1992) in open verbinding met elkaar staan. De kapconstructie is in het zicht. Deze wordt gevormd door een reeks licht gedimensioneerde Mansardespanten waarvan de aansluiting van de spantbenen op de spantbalk verzwaard is uitgevoerd. De gordingen die zorgen voor een horizontale verstijving van de constructie zijn in de spantbenen ingelaten.

Cultuurhistorische context
De voorganger van het huidige pand is voor het eerst te zien op de stadskaart die in 1657 door Balthasar Florisz. van Berckenrode werd vervaardigd. In 1832 was het pand eigendom van Jan Jacob Buchli, zonder beroep. Het staat op de kadastrale kaart ingetekend onder sectie D969 en wordt omschreven als 'huis en erf'. Het pand werd in 1891 geveild voor de som van fl. 7.950 ,-gulden. Daarop volgde de ingrijpende verbouwing waarbij het pand haar huidige hoofdopzet kreeg. Welke bouwkundige/architect het ontwerp leverde is niet bekend. De opdrachtgever was de weduwe van Coenraad Willem Hubers, Hendrika Magdalena Schwarze (1835-1915), die na de verbouwing haar intrek in het pand neemt. Coenraad Hubers had aan de Haarlemmer Houttuinen 189-191 een broodfabriek, deze had hij hoogstwaarschijnlijk overgenomen van L. Peters die in 1863 een fabriek voor 'machinale roggenbrood' liet bouwen. Het gezin Hubers was tot aan de dood van Coenraad woonachtig in het buurpand, Haarlemmerdijk 148, dat in 1877 in opdracht van Coenraad werd verbouwd. De broodfabriek blijft tot in ieder geval 1913 in bedrijf. In de afwerking van het verbouwde Haarlemmerdijk 146 laat Hendrika verwijzingen naar de broodfabriek verwerken.

Na het overlijden van Hendrika Schwarze, ging het pand in 1916, over in handen van H.K Zwiersen. Mogelijk liet hij de begane grond verbouwen naar ontwerp van het Amsterdamse architectenbureau Ph.A. Warners en Zn. De dan nieuw gebouwde winkelpui wordt gekenmerkt door een ronde glazen etalage en heeft kenmerken van de Jugendstil uit de vroege twintigste eeuw. De eigenaresse in 1943 is Elizabeth Johanna Dopheide, die hier in de jaren vijftig een winkel voor 'corsetten' had, daarna – in de jaren 1970 – is het eigendom van NV Reis- adviesbureau Mondial.

Conclusie / registeromschrijving

Architectonische waarde

De *architectonische waarde* van Haarlemmerdijk 146 is voor wat betreft het exterieur gelegen in de neorenaissance voorgevel uit 1891 met een karakteristieke, sobere Jugendstil winkelpui uit 1916 (door Ph.A. Warners en Zn.). Daarbij moet worden opgemerkt dat de gevel stilistisch weliswaar representatief is voor die periode, en redelijk goed bewaard is gebleven, maar dat hier meerdere voorbeelden van te vinden aan de Haarlemmerstraat en – dijk. Dat geldt ook voor de winkelpui.
Inpandig is de architectonische waarde gelegen in de samenhang met het exterieur, en de bewaard gebleven afwerkingen op de eerste verdieping. Zoals het rijk gedetailleerde suitekozijn, de houten neorenaissance lambriseringen, de marmeren schouwmantels en de geornamenteerde en gepolychromeerde stucplafonds. Opgemerkt moet worden dat de afwerking van de eerste verdieping opvallend rijk is en de expliciete verwijzing naar de eigenaar/gebruiker een hoge mate van *zeldzaamheid* kent. Veel stucplafonds uit die periode zijn namelijk *pre-fab* en hebben doorgaans een standaard iconografie zoals de vier jaargetijden.

Stedenbouwkundige waarde

Het gebied waarin het pand staat maakt onderdeel uit van de stadsuitleg van 1610, waarvan de ontwikkeling enige decennia op zich liet wachten. Karakteristiek voor dit gebied zijn de niet al te brede, diepe kavels waarop de bebouwing verrees. Het pand heeft verder een *stedenbouwkundige waarde* als duidelijk herkenbare winkelwoning in de gevelwand, met een voor die periode kenmerkende schaal en korrel. De Haarlemmerdijk nog duidelijk als historische winkelstraat herkenbaar.

Cultuurhistorische waarde

De *cultuurhistorische waarde* is met name gelegen in de context van historisch winkelpand in een straat die zich in de negentiende eeuw als winkelstraat ontwikkelde. Het stucplafond op de eerste verdieping, met daarin verwerkt de naam en het beroep van de eigenaar/opdrachtgever van de verbouwing is van cultuurhistorisch belang.

Gaafheid/herkenbaarheid

Het pand is qua exterieur redelijk gaaf bewaard gebleven en duidelijk herkenbaar als representatief winkelwoonhuis uit het einde van de negentiende eeuw met een – naar de mode van die tijd - modernisering van de winkelpui in de stijl van de Art Nouveau in het eerste kwart van de twintigste eeuw. Het natuursteen van de pui is helaas op enig moment (zwart) geschilderd.
De bovenwoning heeft op de eerste verdieping nog een duidelijke, herkenbare negentiende-eeuwse opzet met een kamer-en-suite en bijbehorende afwerkingen waarvan het gepolychromeerde stucplafond in de voorkamer zeer rijk genoemd kan worden.

Bronnen en literatuur

Stadsarchief Amsterdam, archief Bouw- en Woningtoezicht
Stadsarchief Amsterdam, beeldbank
Stadsarchief Amsterdam, archiefnummer 5000, inventarisnummer 1726
Stadsarchief Amsterdam, archiefnummer 438.A, inventarisnummer 1726

L. de Klerk, *De modernisering van de stad 1850-1914*, Rotterdam 2008.
C.P. Krabbe, et al., *Huizen in Nederland. De Negentiende en twintigste eeuw*, Amsterdam/Zwolle 2018.

C.P. Krabbe, *Huizen van Fortuin. Wooncultuur aan de Amsterdamse grachten 1860-1920*, Amsterdam 2020.
G. van Tussenbroek, *De houten eeuw van Amsterdam. Bouwen, werken en wonen in de middeleeuwse stad 1275-1578*, Amsterdam 2023.

'Broodfabriek Mercurius', in: *Het nieuws van de dag: kleine courant 24 maart 1882*, eerste blad.
'Stadnieuws, jubileum', in: *De Standaard*, 13 juni 1913.

Beeldmateriaal

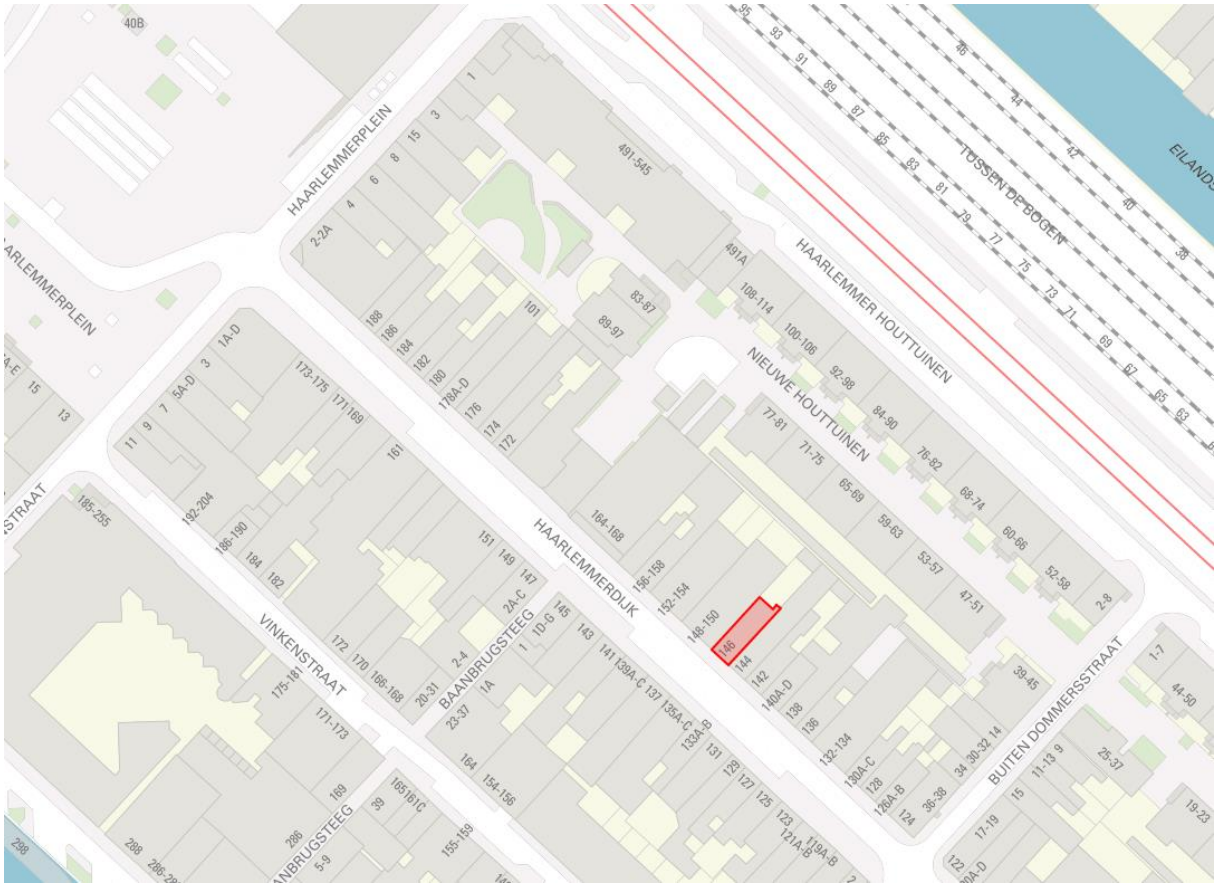

Situatietekening Haarlemmerdijk 146 (Data Amsterdam)

Haarlemmerdijk 146 (Data Amsterdam)

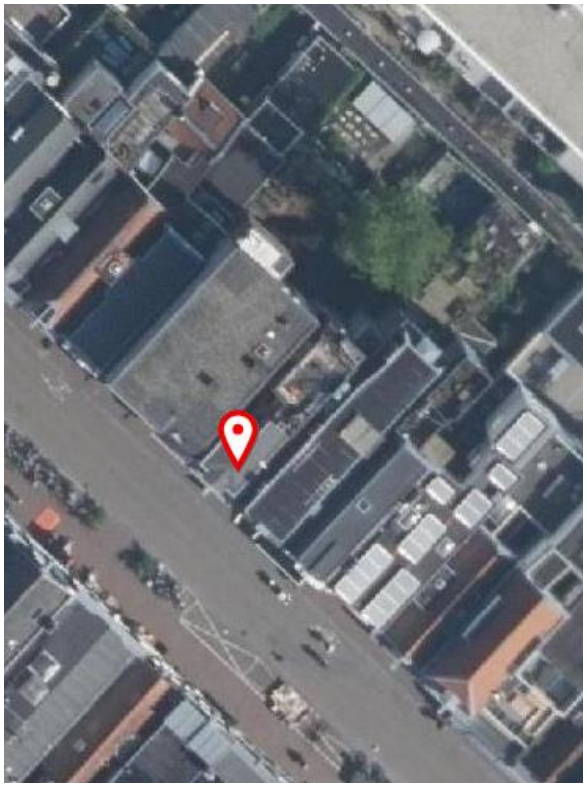

Luchtfoto Haarlemmerdijk 146 (Data Amsterdam)

Figuur 1 De ontwerptekening van de voorgevel uit 1891. (BWT)

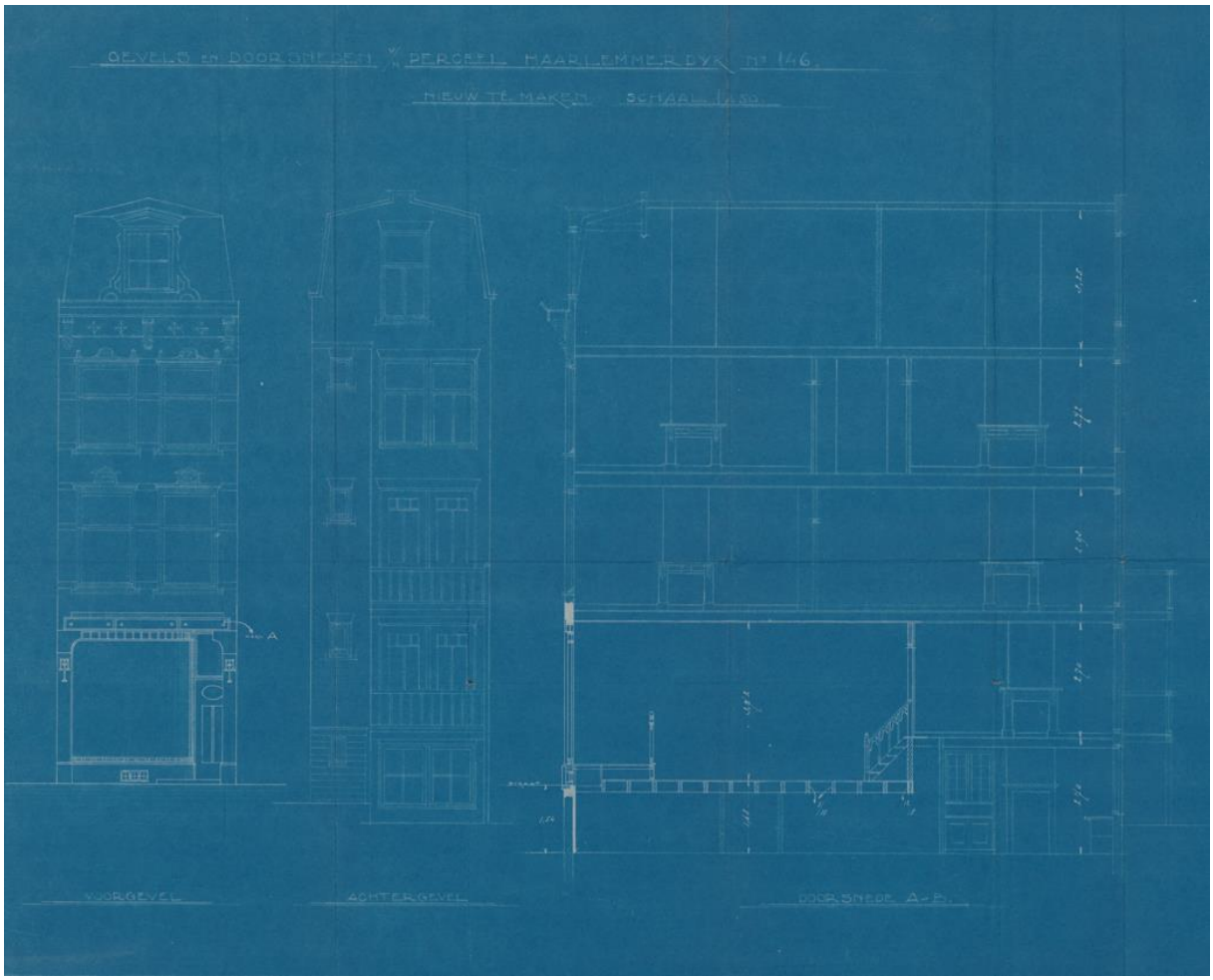

Figuur 2 Uitsnede uit de bouwtekening van 1916 waarbij de begane grond werd aangepast en een nieuwe pui werd geplaatst. (BWT)

Figuur 3 De voorgevel in 2023. (FUNDA)

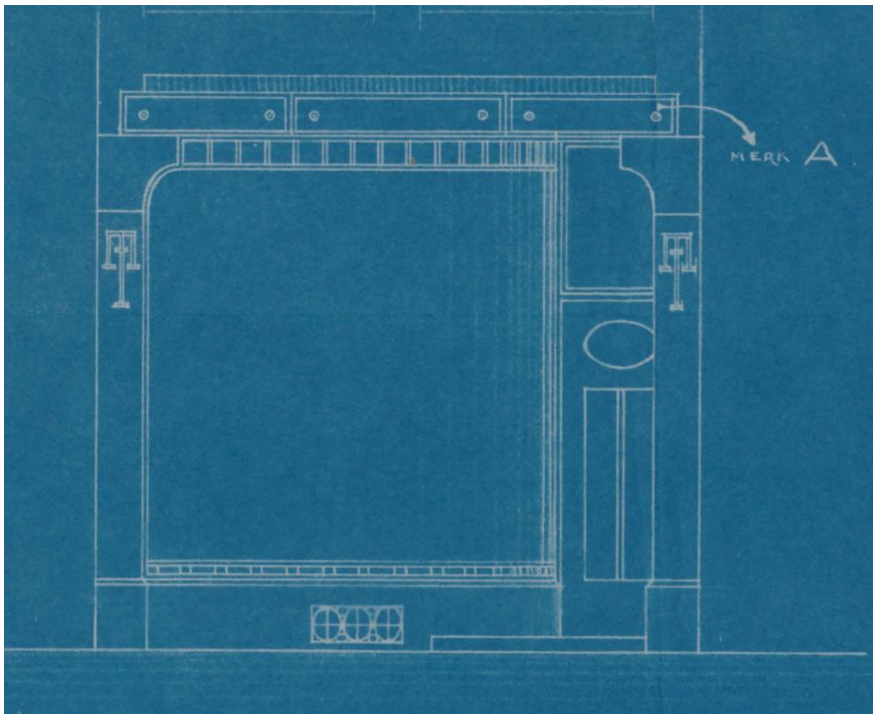

Figuur 4 Uitsnede uit de bouwtekening van 1916, winkelpui. (BWT)

Figuur 5 De begane grond in de richting van de voorgevel. (FUNDA)

Figuur 6 Het achterste gedeelte van de begane grond. (FUNDA)

Figuur 7 De voorkamer op de eerste verdieping in de richting van de achterkamer. (FUNDA)

Figuur 8 De voorkamer op de eerste verdieping in de richting van de voorgevel. (FUNDA)

Figuur 9 Detail van het stucplafond in de voorkamer op de eerste verdieping. Duidelijk zijn de verwijzingen naar de handel, zoals de Mercuriusstaf en de weegschaal, en de verwijzingen naar de broodfabriek in de vorm van meelbalen. (FUNDA)

Figuur 10 Detail van het stucplafond in de voorkamer op de eerste verdieping. (FUNDA)

BROODFABRIEK „MERCURIUS,"

Haarlemmer Houttuinen 189-191.

De Prijzen van het Brood zijn na 21 Maart als volgt:

Gebuild	Tarwebrood,	75	D.G. (Ned. Lood)	15	Cts.
»	»	50	» »	10	»
Ongebuild	»	100	» »	14	»
Roggebrood,		150	» »	16	»
Krentemik				15	»
Tarwemeel, per 1/2 KG.				12	»

Alle soorten puik **Kleinbrood** met *hoog Rabat.*

Het Brood onderscheidt zich door smaak, daar het uit de fijnste Meelsoorten en ongeroomde Melk bereid wordt.

C. W. HUBERS.

Amsterdam, 22 Maart 1882.

Figuur 11 Advertentie van Hubers' broodfabriek. (Delpher)

Figuur 12 De als keuken ingerichte achterkamer op de eerste verdieping. Opname in de richting van de achtergevel. (FUNDA)

Figuur 13 In de voorkamer op de tweede verdieping, hier gezien in de richting van de voorgevel, zijn geen zichtbare historische elementen aanwezig. (FUNDA)

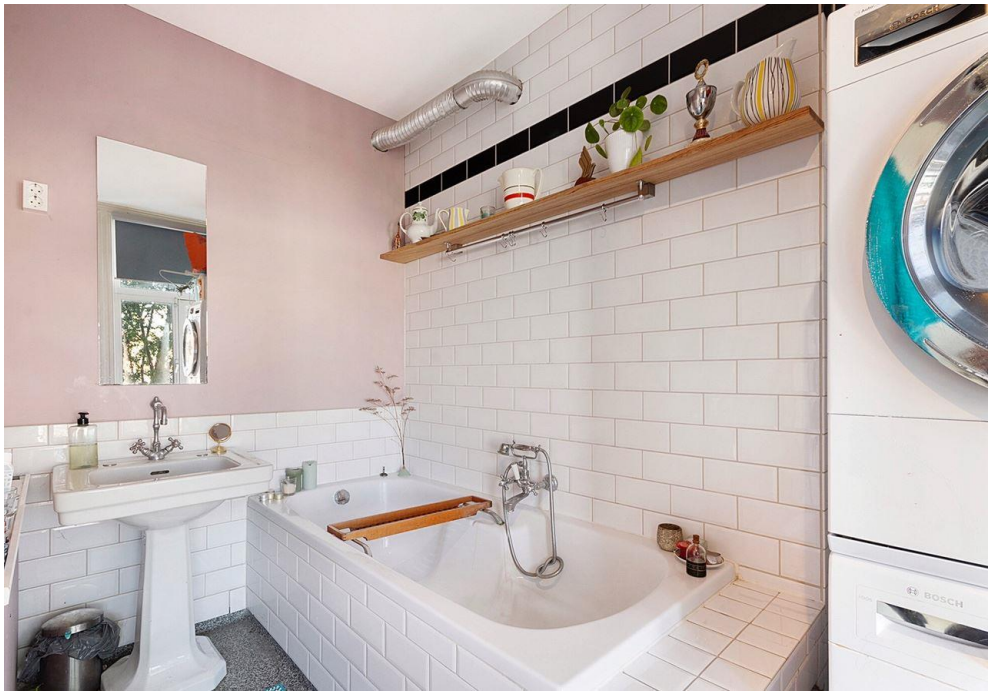

Figuur 14 De tot badkamer verbouwde achterkamer op de tweede verdieping. (FUNDA)

Figuur 15 Opname van de zolder in de richting van de voorgevel, met rechts op de patio. (FUNDA)